

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БЄЛІКОВА Марина Володимирівна

УДК 94 (477.6+43+492): 286.12 “1789/1917”

**МЕНОНІТСЬКІ КОЛОНІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(1789 – 1917 рр.)**

07.00.01 – Історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Злобіна Людмила Григорівна,
Запорізький національний університет,
доцент кафедри джерелознавства, історіографії
та спеціальних історичних дисциплін

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Бачинська Олена Анатоліївна,
Одеський національний університет
ім. І.І.Мечникова,
професор кафедри історії України

кандидат історичних наук
Венгер Наталія Вікторівна,
Дніпропетровський національний університет,
доцент кафедри всесвітньої історії

Провідна установа: Інститут української археографії і
джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН
України, відділ пам'яток історії України другої
половини XIX – початку XX ст.

Захист відбудеться “___” _____ 2005 р. о ___ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 17.051.05 у Запорізькому
національному університеті за адресою: 69063, м. Запоріжжя,
вул. Жуковського 66, корпус 5, ауд. 326.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Запорізького
національного університету за адресою: 69063, м. Запоріжжя,
вул. Жуковського 66, корп. 2.

Автореферат розісланий “___” _____ 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Старух О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розбудови України як незалежної демократичної держави залишається актуальною проблема захисту прав кожної людини. Згідно з Конституцією України 1996 р. (ст. 24) не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Нині Українська держава акцентує увагу на толерантності як на моделі майбутнього розвитку міжетнічних і міжконфесійних відносин. У зв'язку з цим значення набувають дослідження історії та культури етнічних та етноконфесійних груп, які населяють регіони України. Історія менонітських колоній, які існували на півдні України наприкінці XVIII – на початку XX ст., є складовою історії регіону, тому дослідження цієї теми нададуть можливість запозичити корисні елементи їхнього досвіду і реалізувати в регіоні – в економічній, соціальній, культурній сферах.

Сучасний розвиток історичної науки відзначається поглибленим інтересом до проблем і питань, які довгий час лишалися поза увагою дослідників. Складовою вивчення історії регіону є розвиток історичного краєзнавства. Історія менонітської етноконфесійної спільноти є частиною історії півдня України і потребує детального дослідження. Упродовж XIX – початку XXI ст. з'явилися праці з історії менонітських колоній регіону. Проте вітчизняна історіографія проблеми акцентувала увагу лише на окремих питаннях соціально-економічного, культурного, релігійного розвитку менонітів: у ній існують лакуни. Відсутність узагальнюючих праць гальмує наукові студії. Відтак, актуальною є реконструкція історії менонітських колоній півдня України в контексті їхньої еволюції впродовж 1789 – 1917 рр.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах державної теми історичного факультету Запорізького державного університету: “Дослідження з історії Запорізького краю в подіях та особистостях другої половини XIX – початку XX ст.” (номер державної реєстрації – 0103U007133). Особистий внесок автора у розробку даної теми полягає у спеціальному дослідженні історії менонітських колоній півдня України як складової історії конфесій і національних меншин регіону.

Об'єктом дослідження є менонітські колонії півдня України від часу оселення у 1789 р. до 1917 р.

Предметом дослідження є демографічні, адміністративні, економічні, культурні процеси, які відбувалися в менонітських колоніях півдня України упродовж 1789 – 1917 рр.

Мета роботи полягає у реконструкції цілісної картини розвитку

менонітських колоній півдня України в 1789 – 1917 рр. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми, визначити напрямки дослідження історії менонітських колоній півдня України;

- дослідити та систематизувати джерела з історії менонітського населення півдня України; визначити ступінь їх репрезентативності та вірогідності;

- з'ясувати історичні умови і процес формування менонітських поселень;

- визначити еволюцію адміністративного устрою менонітських колоній;

- провести кількісний аналіз менонітів, виявити особливості демографічних процесів у менонітських селах;

- реконструювати економічний розвиток менонітів з урахуванням еволюційних змін, особливостей, визначити місце менонітів у розвитку регіону;

- розглянути культуру і побут населення менонітських колоній, реконструювати культурні взаємовпливи етносоціальних груп регіону.

Хронологічні межі дослідження – 1789 – 1917 рр. Нижня межа відповідає часу оселення першої групи менонітів на півдні України в 1789 р. Верхню зумовлено початком корінних змін у російському суспільстві 1917 р., які призвели до ліквідації традиційного ладу колоній.

Територіальні межі дослідження – територія півдня України, на якій в 1789 – 1863 рр. у Катеринославському, Олександрівському, Новомосковському повітах Катеринославської губернії були створені хортицькі і мариупольські колонії, а в Мелітопольському та Бердянському повітах Таврійської губернії – молочанські.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному: розроблена періодизація демографічних процесів у менонітських колоніях, виявлено тенденції матримоніальної, репродуктивної, вітальної поведінки менонітів; доведено, що активна міграційна поведінка була проявом ментальності менонітів як шляху розв'язання конфлікту у періоди соціального тиску з боку влади і навколишніх жителів; досліджено еволюцію адміністративного устрою менонітських колоній, зазначено, що після реформи 1871 р. менонітські села зберегли відносну адміністративну цілісність у наслідок компактного розташування; визначено етапи розвитку спеціалізації сільського господарства, промислів; виділено етапи формування закладів освіти, медичного обслуговування в менонітських селах; доведено, що меноніти застосовували стратегію виключення навколишнього населення з доступу до природних, економічних, культурних ресурсів у місцях їх оселення; спростовано уявлення про менонітів як про носіїв культури, які не виконали культуртрегерську місію в регіоні, встановлено неоднозначність місця менонітів в розвитку регіону; обґрунтовано погляд

на менонітів як космополітів, трагедія яких полягає в тому, що їх історія не збереглася в історичній пам'яті українського народу.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в узагальнюючих працях з історичного краєзнавства, історії етнічного та конфесійного складу населення України, етнонаціональної політики; застосовані при читанні курсу історії України (кінець XVIII ст. – 1917 р.), спеціальних курсів з історичного краєзнавства в середніх і вищих навчальних закладах.

Апробація дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в доповідях на Всеукраїнських і Міжнародних наукових конференціях: “Культурологічні та етносоціальні процеси на півдні України XVIII – XX ст.” (м. Бердянськ, 30 травня – 1 червня 2001 р.), “Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень” (м. Донецьк, 28-29 вересня 2001 р.), “Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України” (м. Запоріжжя, 4-5 жовтня 2001 р., 2-3 жовтня 2003 р.), “Актуальні питання вивчення історії XIX – XX ст.” (м. Бердянськ, 15-17 вересня 2002 р.), “Чортомлицька (Стара) Запорізька Січ в історико-культурній спадщині Нікопольського району” (м. Нікополь, 10-11 жовтня 2002 р.), “Історичне краєзнавство в системі освіти України на порозі XXI століття: здобутки, проблеми, перспективи” (м. Кам'янець-Подільський, 17-18 жовтня 2002 р.); “Археологія та етнологія Східної Європи: крок молоді у XXI століття” (м. Одеса, 24-27 квітня 2002 р.), “Меноніти в Царській Росії та в СНД” (м. Запоріжжя, 28 вересня 2002 р.), “Німці в історії Київського університету” (м. Київ, 25-26 травня 2004 р.), “Молочна – 2004: Меноніти і їх сусіди (1804 – 2004)” (м. Запоріжжя, 2-5 червня 2004 р.); регіональних – “Митна політика України на сучасному етапі” (м. Дніпропетровськ, 8-9 листопада 2001 р.), “Історичне краєзнавство Наддніпрянщини” (м. Дніпропетровськ, 26 квітня 2002 р.), “Перших Новомицьких Читаннях” (м. Запоріжжя, 25 жовтня 2002 р.), “VII Запорізьких єврейських читаннях” (м. Запоріжжя, 15-16 травня 2003 р.). За темою дисертації було опубліковано дев'ятнадцять статей та повідомлень, з них дев'ять у фахових виданнях, затверджених ВАК України, загальним обсягом 7 др. арк.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями наукового пошуку; складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (556 позицій), 12 додатків (1 схема, 1 таблиця, 19 малюнків). Загальний обсяг дисертації – 204 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та новизну дослідження, визначено хронологічні та територіальні межі, сформульовано мету та дослідницькі завдання, вказано наукову новизну, практичне значення, проведено апробацію результатів дослідження.

Перший розділ – **“Історіографія проблеми, джерела та методи дослідження”** – складається з двох параграфів, в яких визначено стан наукової розробки проблеми, проаналізовано і систематизовано джерельну базу, визначені методи дослідження.

Після аналізу історіографічного доробку з проблеми автор вважає можливим виділити за хронологією у розвитку вітчизняної історіографії наступні етапи. На першому етапі – упродовж XIX – на початку XX ст. – панувала культуртрегерська концепція історії іноземних колоністів, деталізація історії колоній. Сформувались три напрямки розробки проблеми: перший – історія менонітських колоній вивчалась у контексті регіональної історії¹, другий – була складовою історії іноземних поселень², третій – ішла розробка спеціальних досліджень³.

На другому етапі – 30-80-ті рр. XX ст. – історія менонітських колоній розглядалася в контексті історії релігійних рухів⁴, колонізації та господарського розвитку Південної України⁵. Йшло розширення джерельної бази, удосконалення методів досліджень. З’явилися перші дисертаційні дослідження з проблеми⁶.

Третій етап вітчизняної історіографії проблеми – 90-ті рр. XX ст. і до сьогодення – характеризується насамперед розробкою соціа-

¹ Багалей Д.И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. – К.: Типография Корчак-Новицкого, 1889. – 115 с.; Скальковский А.А. О хлебопашестве в Новороссийском крае // Журнал Министерства внутренних дел. – 1851. – Кн.4. – С.393-420.

² Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – 455 с.; Постников В. Молочанские и Хортицкие немецкие колонии // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1882. – Т.XL. – С.35-49.

³ Бондарь Д. Секта меннонитов в России. – Петроград, 1916. – 207 с.; Писаревский Г.Г. Переселение прусских меннонитов в Россию при Александре I. – Ростов-на-Дону, 1917. – 68 с.

⁴ Ипатов А.Н. Меннониты. Вопросы формирования и эволюции этноконфессиональной общности. – М.: Мысль, 1978. – 213 с.; Клибанов А. Меннониты. – М.-Л.: Московский рабочий, 1931. – 110 с.

⁵ Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма, 1825 – 1860 гг. – М.: Наука, 1981. – 215 с.; Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX в. – М.: Наука, 1976. – 307 с.

⁶ Ипатов А.Н. Проблема религиозного и национального в современном меннонитстве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – М., 1971. – 20 с.; Малиновский Л.В. Социально-экономическая жизнь немецкой колонистской деревни в Южной России (1762 – 1917 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Ленинград, 1986. – 26 с.

льно-економічних аспектів розвитку колоній⁷, поглибленим аналізом архівних джерел, використанням методів, здобутків інших наук.

Найпомітнішим внеском у вітчизняну історіографію стало спростування Л.Малиновським культуртрегерської концепції діяльності німецьких колоністів у Російській імперії⁸. Дослідник дотримувався теорії ізолюваності німецьких колоністів.

Зростає кількість краєзнавчих праць⁹, в яких дослідники висувують тезу про суттєву роль менонітських підприємців у формуванні промисловості Запорізького краю.

90-ті рр. XX – початок XXI ст. були відзначені появою нових дисертаційних досліджень¹⁰. У працях Н.Венгер (Осташевої) вперше обґрунтовується положення, що машинобудівні підприємства менонітів знаходилися в основі процесу капіталістичної індустріалізації Південної України¹¹.

Закордонна історіографія проблеми представлена працями дослідників переважно менонітського походження. У її розвитку виділені два етапи. Перший – 30-70-ті рр. XX ст. – формування підходу до історії менонітських колоній за так званою формулою “менонітської спільноти”, згідно з якою меноніти були повністю ізолювані від зовнішнього світу¹². Концепція ізолюваності визначила головний напрям закордонної історіографії проблеми¹³. Другий етап – 80-ті рр. XX ст. і до нашого часу – характеризується розробкою соціальної історії менонітських колоній¹⁴.

⁷ Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / С.И.Бобылева, Н.В.Бочарова, О.В.Безносова, Л.С.Туттик, Н.В.Осташева, С.В.Атаманенко: Под ред. С.И.Бобылевой. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999. – 232 с.

⁸ Малиновский Л.В. Заблуждения и ходячие стереотипы в истории российских немцев // Российские немцы: Материалы международной научной конференции, Аана, 20-25 сентября 1995 г. – М., 1996. – С.127-130.

⁹ Карагодин А.И. История Запорожского края (1770 – 1917). – Запорожье: Запорожский государственный университет, 1998. – 286 с.; Лохматова А.И. Очерки истории промышленного развития Запорожского края во второй половине XIX в. // Из прошлого Запорожья. – Выпуск 2. – Запорожье, 1992. – С.82-98.

¹⁰ Исмаилов М.С. Возникновение немецких колоний юга Украины (конец XVIII – 30-е годы XIX в.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1994. – 20 с.; Осташева Н.В. Криза менонітської спільноти України та закордонна менонітська допомога (1914 – поч. 30-х рр. XX ст.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1996. – 24 с.

¹¹ Венгер Н. Менонітське підприємництво і розвиток машинобудування на Півдні України (30-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Випуск 16. – К.: УНІСЕРВ, 2004. – С.29-36.; Осташева Н.В. На переломе эпох ... Менонитское сообщество Украины в 1914 – 1931 гг. – М.: Готика, 1998. – 256 с.

¹² Rempel D.G. The Mennonite Commonwealth in Russia: a sketch of its founding and endurance, 1789 – 1919 // The Mennonite Quarterly Review. – 1973. – October. – № XLVII. – P.259-308.

¹³ Francis E.K. The Mennonite Commonwealth in Russia, 1789 – 1914. A sociological interpretation // The Mennonite Quarterly Review. – 1951. – July. – Volume XXV. – №3. – P.173-182.

¹⁴ Loewen R.K. Family, church and market. A Mennonite Community in the Old and the New Worlds, 1850 – 1930. – Urbana, Chicago, 1980. – 371 p.; Toews J.B. The emergence of German

Дж.Юррі спростував концепцію ізолюваності менонітів у Російській імперії¹⁵. Парадигма, в якій історія менонітів розглядалася як історія ізолюваної спільноти, замінена теоріями взаємодії етносоціальних груп.

Таким чином, на сьогодні поза увагою дослідників залишилися питання: чому менонітам були надані найбільші пільги серед іноземних колоністів; внесок населення менонітських колоній у розвиток півдня України; причини досягнень менонітів в економіці та культурі; зв'язки і взаємовпливи з культурами інших етносоціальних груп регіону.

Джерельну базу дослідження склали матеріали фондів чотирьох державних архівних установ України та Російської Федерації, Музею історії запорозького козацтва Національного заповідника “Хортиця” (м. Запоріжжя), документи “Повного зібрання законів Російської імперії” І-ІІІ зібрання, статистичних збірок¹⁶.

За видовою належністю виявлені джерела з історії менонітських колоній півдня України 1789 – 1917 рр. поділяються на речові, зображальні, документальні, наративні.

Речові джерела – побутові речі, будівельний матеріал – зберігаються у фондах Музею історії запорозького козацтва Національного заповідника “Хортиця” (м. Запоріжжя).

Зображальні – фотографії, малюнки – знаходяться у фондах Музею історії запорозького козацтва Національного заповідника “Хортиця” (м. Запоріжжя), Держархіву Одеської області.

Документальні джерела були виявлені у 27 фондах державних архівів України та Російської Федерації.

Переселення, діяльність менонітів на півдні України наприкінці XVIII – у 70-х рр. XIX ст. висвітлюють матеріали Контори Опікунства новоросійських іноземних поселенців (Ф.134, Держархів Дніпропетровської області), Опікунського Комітету іноземних поселенців Південного краю Росії (Ф.6, Держархів Одеської області), Міністерства державного майна (Ф.383, Російський державний історичний архів).

Документи з історії економічного розвитку менонітських колоній регіону представлені у фондах Держархіву Запорізької області (Ф. Ф-30, Ф-46, Ф-65, Ф-158), Департаменту торгівлі і мануфактур, Департаменту духовних справ іноземних віросповідань (Ф.20, 821, Російський державний історичний архів).

industry in the South Russian colonies // The Mennonite Quarterly Review. – Volume LV. – October 1981. – №4. – P.289-371.

¹⁵ Urry J. None but saints: The transformation of Mennonite life in Russia, 1789 – 1889. – Winnipeg, Manitoba, Hyperion Press Limited, 1989. – 328 p.

¹⁶ Военно-статистическое обозрение Российской империи. Сост. Генштаба подполковник Герсегованов. – Т. XI. – Ч. 2. Таврическая губерния. – СПб., 1849. – 225 с.; Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Часть XIII. Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – 234 с.

Інформацію про розвиток освіти в менонітських селах містять матеріали Канцелярії Міністерства землеробства (Ф.381, Російський державний історичний архів), навчальних закладів м. Олександрівська (Ф. Ф-3, Ф-5, Ф-6, Ф-76, Держархів Запорізької області).

Документальні джерела автором поділено на актові, справочні, статистичні.

Актові джерела представлені маніфестами, указами, “Височайшою грамотою Меноністам...” 1800 р., контрактами менонітських окружних приказів на утримання винного відкupu, рибної ловлі, угодами між менонітами і Міністерством державного майна на утримання державної землі.

Справочна документація поділяється на функціональні групи: обліково-статистичні документи (відомості, списки, описи), меморії, рапорти, звіти, реєстраційні документи (книги, журнали).

Серед статистичних джерел інтерес для дослідників становлять ревізькі сказки колоній.

Наративні джерела представлені щоденником духовного старійшини Я.Еппа, мемуарами нащадка перших переселенців та історика Д.Ремпеля, листами Херсонського військового губернатора Е.Ришельє, мемуарами чиновника Опікунського Комітету А.Фадєєва, описами, подорожніми записами мандрівників, розповідями старожилів.

Таким чином, джерельна база дослідження характеризується високим ступенем репрезентативності; більш достовірні є речові, зображальні, документальні джерела, менш вірогідні – наративні, через значну суб’єктивність. Виявлений комплекс джерел дозволяє реконструювати цілісну картину еволюції менонітських колоній півдня України (1789 – 1917 рр.).

Методи дослідження. Застосовані історичні та загальнонаукові методи для вивчення відповідних питань: бібліографічна евристика – визначення історіографічного доробку та опублікованих джерел з проблеми; архівна евристика (суцільна та вибіркова) проводилася для виявлення унікальних джерел; описовий аналіз – висвітлення особливостей побуту населення менонітських колоній; кількісний – вивчення еволюції репродуктивної поведінки менонітів; гендерний – обґрунтування процесу підвищення соціального статусу жінок в общинах; ретроспективний – відтворення розвитку промисловості в менонітських колоніях півдня України; історично-генетичний – дослідження еволюції системи господарювання у менонітських селах; хронологічний – виділення етапів демографічних процесів у менонітських колоніях.

Другий розділ – **“Формування населення менонітських колоній півдня України”** – складається з трьох параграфів, у яких реконструйовані історичні умови і процес формування менонітських поселень півдня України з 1789 р. до 1863 р., проаналізовано еволюцію адміністративного устрою колоній у зв’язку зі змінами в законодавстві Російської імперії;

проведено аналіз чисельності менонітів, виявлені особливості демографічних процесів у менонітських селах.

Автором доведено, що надання менонітам найбільших пільг і кредитів серед іноземних колоністів було зумовлено ініціативністю організованих і згуртованих менонітських общин при відстоюванні своїх інтересів; позитивним іміджем менонітської спільноти у Західній Пруссії; визначеними російською владою перспективами переселення менонітів до імперії.

Аналіз виявлених джерел дає підстави виділити етапи еволюції адміністративного управління менонітських колоній. На першому етапі (1789 – 1796 рр.) існувала система управління через губернські установи – до заснування Експедиції державного господарства, опікунства іноземних і сільського домоведення у 1797 р. На другому етапі (1797 – 1871 рр.) працювала спеціальна державна адміністрація, яка діяла до реформи 1871 р. На третьому етапі, після реформи 1871 р., колонії були підпорядковані губернським і повітовим установам до 1917 р.

Демографічні процеси у менонітських колоніях півдня України упродовж 1789 – 1820 рр. характеризуються зростанням кількості населення колоній за рахунок імміграції, яка тривала з 1789 р. до 1820 р., з початком дії заборони 1819 р. на в'їзд іноземних колоністів кількість менонітів збільшувалась за рахунок народжуваності та міграційного приросту. Частина жителів емігрувала в результаті релігійного розколу, аграрного перенаселення, запровадження загальної військової повинності 1874 р.

Вперше виявлені тенденції демографічної поведінки менонітів: матримоніальної – у збільшенні шлюбного віку, репродуктивної – у зменшенні народжуваності, вітальної – змінах у свідомості щодо життя і здоров'я: зосередженні уваги на заснуванні медичних закладів.

Народжуваність залежала від загострення земельної проблеми в менонітських колоніях. Зі зменшенням земельних наділів знижувалась народжуваність: на початку XIX ст. у середньому було 62,5 новонароджених на одну тисячу населення, у середині XIX ст. – 49,6, наприкінці XIX ст. – 39,59. На кінець XIX ст. на одну тисячу населення у римських католиків припадало 45,02 новонароджених, у православних – 36,53, у лютеран – 34,79.

Рівень смертності залежав від умов праці й побуту, доступності медичної допомоги. Упродовж XIX ст. народжуваність була вдвічі більша від смертності, яка була спричинена епідеміями, погіршенням генетичного фонду менонітської спільноти, а не старінням.

Кількість населення в менонітських колоніях півдня України 1789 р. складала 1.070 осіб, 1864 р. – 35.637, 1914 р. – 38.980. У 1897 р. в Катеринославській та Таврійській губерніях частка менонітів була 1,45% (відповідно 1,13% та 1,76%).

Таким чином, менонітські колонії півдня України сформувалися внаслідок спільності інтересів російського уряду та менонітських общин. Колонізація менонітами півдня України мала спільні риси з імміграцією інших іноземних колоністів. В адміністративному устрої менонітів півдня України та інших іноземних колоністів були спільні риси. Меноніти склали одну з найменших конфесійних груп у регіоні.

Третій розділ – **“Особливості економічного розвитку менонітських колоній півдня України”** – складається з п’яти параграфів, в яких реконструйовано економічний розвиток менонітів з урахуванням еволюційних змін, особливостей; визначено місце менонітів у розвитку регіону.

Виходячи з критерію прибутковості галузей сільського господарства, автором виділені зміни в його спеціалізації. Якщо кінець XVIII – початок XIX ст. характеризує розведення великої рогатої худоби, то вже в 20-50-ті рр. XIX ст. увага зосереджується на вівчарстві, особливо після створення Товариств для управління та удосконалення громадського вівчарства 1824 р. У 50-ті рр. XIX – на початку XX ст. – у менонітських господарствах переважає частка зернового виробництва.

До кінця XIX ст. меноніти створили оптимальну систему господарювання в умовах ризикованого землеробства на півдні України, яка включала ретельний обробіток землі, громадську систему загат для зрошування луків, чотирипільну систему з “чорним паром”, регулярне угноювання, сівозміну, утримання худоби в хлівах, приміщення для зберігання кормових запасів.

Уряд залучав менонітів для освоєння земельних площ і збільшення кількості землеробського населення Південної України. До 1894 р. меноніти Хортицької, Гальбштадтської, Гнаденфельдської волостей освоїли 3000,98 кв.км державної придатної землі (близько 5,52% площі сучасної Запорізької області). У 1897 р. 99,99% менонітів проживали в сільській місцевості регіону.

Російський уряд використовував менонітів у культуртрегерських проектах: у 30-40-і рр. XIX ст. меноніти були задіяні в проекті поширення осілого способу життя серед ногайських татар; у 40-і рр. XIX ст. – у поширенні посівів картоплі в селах державних селян Таврійської губернії; у 40-50-ті рр. XIX ст. в навчанні у власних господарствах дітей українського, російського, татарського населення; у 50-80-ті рр. XIX ст. у прищепленні землеробських навичок євреям-землеробам Херсонської, Катеринославської губерній. Навколишні селяни, інші колоністи були найманими робітниками в менонітів, а після накопичення коштів мали можливість заводити самостійні господарства і використовувати господарський досвід менонітів.

Підприємства з виробництва сільськогосподарської техніки у менонітських колоніях півдня України з’явилися пізніше, ніж загалом у Російській імперії. У 1858 – 1875 рр. П.Леппом у к. Хортиця Катеринослав-

ської губернії було засновано один з перших заводів цієї галузі в регіоні. У 1902 р. в Катеринославській губернії продукція машинобудівних заводів менонітів складала 6,5% річного виробництва губернії, виробництво борошна у млинах – 30,27%.

Традиційними промислами менонітів були прядіння, рибальство, бджільництво. Урядові розпорядження стали стимулюючим фактором для розвитку нових промислів у регіоні – лісорозведення, шовківництва, тютюнництва. Діяльність менонітів і навколишнього населення у сфері лісорозведення призвела до заліснення степу та покращення ландшафту.

Автором виділені зміни в еволюції промислів у менонітських колоніях за критерієм відносної зайнятості менонітів у промисловій сфері. Наприкінці XVIII – у 60-70-ті рр. XIX ст. якимось промислом займалися майже в кожній родині. У 80-ті рр. XIX – на початку XX ст. кількість населення, зайнятого промислами, зменшилася в результаті економічної кризи.

За відсутності ярмаркової торгівлі у менонітських колоніях жителі були активними учасниками торгівлі в навколишніх селах і містах. Для менонітів була характерна різноманітна торгова діяльність, а найбільш дієвою – оптова торгівля. В торгівлі між менонітами та іншими етносоціальними групами склалися найтісніші стосунки.

Таким чином, усі галузі економіки менонітських колоній півдня України розвивалися у взаємозалежності: сільське господарство, сільськогосподарське машинобудування, борошномельна промисловість, промисли, торгівля. Якісною зміною в еволюції економіки менонітів став перехід від натурального до ринкового типу господарства.

Четвертий розділ – **“Культура та побут менонітських колоній півдня України”** – складається з чотирьох параграфів, у яких досліджена культура і побут менонітів, реконструйовані взаємовпливи з культурами інших етносоціальних груп регіону.

В еволюції навчальних закладів менонітських колоній автором виділені етапи за принципом державного підпорядкування. Під час першого етапу – наприкінці XVIII – у 30-ті рр. XIX ст. – були засновані школи, які знаходились під контролем Міністерства внутрішніх справ. На другому – наприкінці 30-х рр. XIX ст. – 1881 р. – навчальні заклади були підпорядковані Міністерству державного майна, заснованому 1837 р. Під час третього етапу – 1881 р. – початок XX ст. – після оголошення Височайшого повеління 1881 р. центральні училища та початкові школи в колишніх колоніях були підпорядковані Міністерству народної освіти.

Високий рівень письменності в менонітських колоніях був зумовлений релігійними особливостями і забезпечувався громадськими початковими школами. У 1897 р. в Таврійській губернії серед менонітів письменних було 73,47%, що більше в 2,6 разів, ніж у середньому по губернії (27,89%).

Середні чоловічі училища, як правило, знаходились на громадському утриманні, жіночі – утримувались за рахунок плати за навчання. У громадах існували матеріальні, інституціональні, соціокультурні обмеження для жінок в отриманні середньої освіти. В той же час соціальний статус жінки у традиційному менонітському суспільстві еволюціонував у бік підвищення: отримано доступ до середньої освіти, розширені права жінок у трудовій діяльності.

Формування медичного обслуговування в менонітських селах залежало від рішення общин. Наприкінці XVIII – у 70-ті рр. XIX ст. – сім'ї самостійно вирішували проблему отримання медичної допомоги. 80-ті рр. XIX – початок XX ст. відзначені заснуванням громадських та приватних лікарень у колоніях.

Читацька та видавнича культура менонітів були тісно пов'язані. У першій половині XIX ст. вони розвивались завдяки колекціям книг, які були привезені із Західної Пруссії. У другій половині XIX ст. в середовищі менонітів з'явилися письменники, поети, які створювали переважно релігійно-художні твори. На початку XX ст. були створені типографії менонітів, засновані власні періодичні видання, що активізувало розвиток читацької та видавничої культури менонітів.

Свобода творчості у менонітських колоніях була обмежена соціокультурними, інституціональними чинниками. В будівництві основні елементи залишались традиційними, однак з середини XIX ст. домівки заможних менонітів, середні училища, промислові будівлі споруджувалися у тогочасних стилях.

У менонітських колоніях переважала музика релігійного характеру. На використання інструментальної музики в молитовних домах існувала заборона.

Картина світу в уявленнях менонітів складалася з чоловіків і жінок, “своїх” і “чужих” і сприймалася, як данина. Побут вважався сферою жіночою, тоді як в економічній, освітній, медичній сферах домінували чоловіки. Наслідком еволюції соціальної психології менонітів у відношенні до навколишнього населення стало запозичення елементів побуту інших етносоціальних груп. Чоловіки були більш відкритими для культурної взаємодії й обміну, жінки були обмежені соціокультурними, інституціональними факторами.

Ксенофобія українських і російських селян у відношенні до менонітів мала компенсаторний характер, тоді як урядові кола, частина чиновництва та поміщиків дотримувалися ліберальної позиції, згідно з якою меноніти вважалися “своїми” (успішними).

Таким чином, розвинена соціальна інфраструктура, читацька й видавнича культура стали визначальними ознаками менонітської етноконфесійної спільноти півдня України. В поліетнічному регіоні представники

різних етносоціальних груп жили за принципом “свої” – “чужі”, що зумовило локальний вплив менонітів.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами дослідження історії менонітських колоній півдня України 1789–1917 рр. були зроблені наступні висновки.

У російському соціумі населення Західної Європи вважалося представниками більш цивілізованого суспільства, тому уряд зробив ставку на іноземців, у даному випадку на менонітів. Політика уряду щодо менонітів змінювалася – від адміністративного та економічного стимулювання процесу освоєння ними придатних земель і збільшення за їх рахунок землеробського населення в Південній Україні до використання у якості культуртрегерів.

У 1914 р. менонітська етноконфесійна спільнота Південної України була одним з найбільших ареалів розселення менонітів у Російській імперії. Це свідчить про успішну адаптацію менонітів у регіоні, внаслідок якої відбувався процес релігійно-етнічної консолідації спільноти. Це мало неоднозначні наслідки: з одного боку – зберігалися звичаї і традиції, з іншого – відбувалося погіршення психічного і фізичного здоров'я менонітської етноконфесійної спільноти, зокрема внаслідок нормативної ендогамії.

В еволюції менонітських колоній півдня України наприкінці XVIII – у 40-і рр. XIX ст. в їх господарствах тваринництво відігравало першорядну роль; йшли пошуки засобів отримання високих врожаїв; формувалася матеріальна база для організації освіти і медичного обслуговування в колоніях.

У 50-ті рр. XIX ст. найприбутковішою галуззю економіки в менонітських колоніях ставало хліборобство, господарства остаточно набували ринкового характеру. Водночас загострилася земельна проблема, відбувалися процеси обезземелення, соціального розшарування. З 60-х рр. XIX ст. до початку XX ст. менонітські колонії трансформувалися з землеробських поселень в аграрно-індустріальні селища.

Переважна частина населення менонітських колоній була зайнята в сільськогосподарському виробництві. Система господарювання менонітів на півдні України була створена шляхом багаторічних експериментів і являла собою поєднання менонітських, місцевих землеробських традицій, інновацій. Взаємодії менонітів і навколишнього населення призвели до збільшення комплексу раціональних елементів в українській землеробській традиції, розширення спектра городніх культур, порід худоби в регіоні.

Особливо помітним є внесок менонітів у розвиток сільськогосподарського машинобудування і борошномельної промисловості півдня

України. Проблеми стратегічного розвитку підприємств вирішували власники. Наймані ж робітники, зокрема з навколишнього населення, займалися безпосереднім виробництвом продукції.

Економічні й культурні успіхи менонітів були зумовлені державною підтримкою, згуртованістю менонітської спільноти, світоглядними рисами, особливою організацією управління господарством.

У період становлення господарств і підприємств важливу роль зіграла державна підтримка. Урядові кредити і пільги, різні заходи з метою розвитку традиційних і нових галузей господарства, політика протекціонізму стимулювали економічний розвиток менонітських колоній. У результаті була створена матеріальна база для розвитку соціальної інфраструктури в колоніях. Але державна підтримка не принесла б результатів, якби меноніти не мали внутрішньої спроможності, щоб скористатися наданими перевагами.

Згуртованість менонітської спільноти позитивно вплинула на економічні та культурні досягнення колоній. В общині надавалась допомога збитковим господарствам; меноніти обирали партнерів по бізнесу серед свого кола, у торгівлі горілочаними напоями при виборі відкупщиків та орендаторів шинків громада надавала перевагу менонітам. Община організовувала в кожній колонії початкову школу. Меноніти застосовували стратегію виключення представників інших конфесій з доступу до природних, економічних, культурних ресурсів у місцях їх оселення

Релігійно-психологічні особливості менонітів сприяли успіхам у сфері економіки й культури. У громадах схвалювалися працьовитість та економність, а пияцтво каралося. Високий рівень письменності населення менонітських колоній був зумовлений їх конфесійними особливостями, бо кожний віруючий повинен був сам читати Священне Писання. Еволюція вітальної поведінки, що виявлялася в серйозному ставленні до життя і здоров'я, призвела до заснування медичних установ у колоніях.

Меноніти дотримувалися особливої організації управління господарствами і підприємствами, сутність якої полягала у здатності зменшити витрати на виробництво й збут продукції і підвищити їх рентабельність.

Місце менонітської етноконфесійної спільноти в розвитку Південної України визначають такі компоненти: роль, санкціонована державою, в розвитку регіону; зайнятий соціальний статус; власна місія в історії.

Російський уряд, враховуючи надані переваги, стимулював виконання культуртрегерської ролі представниками менонітської спільноти, що не співпадало з уявленнями менонітської спільноти про їх місце в історії. Їх місце в економічному розвитку регіону було неоднозначним: з одного боку, – здобутки у сільському господарстві, промисловості, торгівлі, з іншого боку, – поширення їхнього впливу відбувалося головним чином у навколишніх селах.

В поліетнічній Україні представники різних національностей жили, виходячи з принципу “свої” – “чужі”. Дія принципу “свої” – “чужі”, менонітська стратегія виключення навколишнього населення з доступу до природних, культурних, економічних ресурсів у місцях їх оселення – все це звужувало рамки впливу менонітів. Ксенофобія стала характерною рисою менонітського та навколишнього населення через формування етнічних упереджень, особливості менталітету, релігійні відмінності, соціальну і економічну нерівність.

Внесок діяльності менонітів в економічний розвиток півдня України, зокрема Запорізької області: освоєння великих масивів земель, запровадження сівозміни, розпочате масове вирощування картоплі, розведення червоної степової породи корів, започаткування сільськогосподарського машинобудування, заліснення степу, покращення ландшафту, поступальне зростання сільськогосподарського, промислового виробництва, товарообігу.

Населення менонітських колоній збільшило кількість етноконфесійних груп на півдні України. Ментальність менонітів проявлялася в тому, що зовнішній соціальний тиск, посилення ксенофобії змусили їх консолідуватися, а пасіонарна частина мігрувала, що вважалося менонітами найбільш оптимальним шляхом розв’язання соціального конфлікту. Релігійна ідея робила їх космополітами, “туристами” в багатьох країнах світу.

Трагедія менонітської спільноти полягає в тому, що вона мала установки на активну міграційну поведінку і на відміну від переважної більшості етносоціальних груп, які асимілювалися і вижили, історія менонітів не збереглася в історичній пам’яті українського народу.

Основні положення і висновки дисертації викладено в наукових публікаціях автора:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Ілюстрований каталог підприємства “Лепп і Вальман” 1889 р. як джерело для вивчення промисловості менонітів півдня України // Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2000. – Випуск 5. – С.256-258.
2. Розвиток промисловості Хортицького менонітського округу (кінець XIX ст. – 1917 р.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – К. – Донецьк: Рідний край, 2001. – Випуск 16. – С.41-47.
3. Переселення менонітів на південь України: передумови, хід та результати (1788 – 1863 рр.) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Том 7. – С.212-222.
4. Демографічні та соціально-побутові аспекти життя населення менонітських колоній півдня України (перша половина XIX ст. –

1917 р.) // Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2001. – Випуск 6. – С.234-240.

5. Етнонаціональна політика Російської імперії на Півдні України (початок – 70-ті р. XIX ст.) // Наукові записки. Історичні науки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова / Укладачі В.Й.Борисенко, К.О.Баханов, П.В.Дмитренко. – Випуск 46. – К. – Бердянськ, 2002. – Спільне видання НПУ ім. М.П.Драгоманова та БДПУ. – С.42-46.

6. Землеробство в менонітських колоніях Півдня України (перша половина XIX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – Випуск XIV. – С.36-41.

7. Шенвізе: від колонії до частини міста Олександрівська // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2002. – С.89-94.

8. Про час заснування підприємства “Лепп і Вальман” на півдні України // Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2003. – Випуск 7. – С.270-272.

9. Адміністративне управління менонітських колоній півдня України (1789 – 1917 рр.) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Випуск 16. – К.: УНІСЕРВ, 2004. – С.16-21.

Статті, тези доповідей

10. Освіта Хортицького менонітського округу (кінець XVIII – початок XX сторіччя) // Теоретичні та практичні питання культурології. Збірник наукових статей. – Запоріжжя, 2000. – Випуск III. – С.228-233.

11. Побут менонітських колоній півдня України (I половина XIX ст. – 1917 р.) // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д.Осипенко. Історія. – Бердянськ, 2000. – С.106-113.

12. Населення менонітських колоній Півдня України (I половина XIX ст. – 1917 р.) // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції 4-5 жовтня 2001 року, м. Запоріжжя. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, Сімферополь: Доля, 2001. – С.68-71.

13. Історія розвитку художньо-релігійної літератури в менонітських колоніях Півдня України (друга половина XIX ст. – 1917 р.) // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження: Том 3: збірка наукових праць. – Одеса, 2002. – С.323-324.

14. Історіографія питання про роль і місце менонітських колоній в соціально-економічному розвитку Запорізького краю // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С.189-197.

15. Місце менонітів у соціально-економічному розвитку міста Нікополя (кінець XVIII – початок XX століття) // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Чортомлицька (Стара) Запорозька Січ в історико-культурній спадщині Нікопольського району”. Нікополь, 10-11 жовтня 2002 року. – Нікополь-Запоріжжя-Херсон: РА “Тандем-У”, 2002. – С.2005-2009.

16. “Народная память о Запорожье, предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине, 1875 – 1905 г.” Я.П.Новицького як джерело з історії менонітських колоній півдня України кінця XVIII – початку XIX ст.) // Матеріали Перших Новицьких Читань. 24 жовтня 2002 року м. Запоріжжя. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2002. – С.77-79.

17. Борошномельна промисловість у менонітських колоніях півдня України (кінець XVIII – початок XX століття) // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції 2-3 жовтня 2003 року, м. Запоріжжя. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, Сімферополь: Доля, 2003. – С.81-84.

18. “Єврейський проект”: спроба співіснування євреїв та менонітів у спільних поселеннях (50-80-ті рр. XIX ст.) // Седьмые Запорожские еврейские чтения. – Запорожье, 2003. – С.118-122.

19. Напрямки розвитку та внесок менонітів в економічну інфраструктуру Південної України // Молочна – 2004: Меноніти і їх сусіди (1804 – 2004). Міжнародна наукова конференція. Запоріжжя, Україна. 2-5 червня 2004 р. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2004. – С.18-20.

АНОТАЦІЯ

Белікова М.В. Менонітські колонії півдня України (1789 – 1917 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – Історія України. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2005.

Дисертація являє собою спеціальне комплексне дослідження, присвячене розвитку менонітських колоній півдня України 1789 – 1917 рр. З'ясовані історичні умови і процес формування населення менонітських округів. Досліджено еволюцію адміністративного устрою менонітських колоній. Визначені особливості демографічних процесів у менонітських

селах. Реконструйовано економічний розвиток менонітів, розкриті його еволюційні зміни, особливості. Розглянуто культуру і побут менонітської етноконфесійної спільноти, реконструйовані культурні взаємовпливи етносоціальних груп регіону. Виявлені причини успіхів населення менонітських колоній в економічній і культурній сферах. Встановлено неоднозначність місця менонітів у розвитку півдня України.

Ключові слова: меноніти, етноконфесійна спільнота, менонітська колонія, менонітський округ.

АННОТАЦИЯ

Беликова М.В. Меннонитские колонии юга Украины (1789 – 1917 гг.). – Рукопись.

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – История Украины. Запорожский национальный университет. Запорожье, 2005.

Диссертация представляет собой специальное комплексное исследование, посвященное развитию меннонитских колоний юга Украины 1789 – 1917 гг. Выявлены исторические условия и процесс формирования населения меннонитских округов. Исследована эволюция административного устройства меннонитских колоний. Определены особенности демографических процессов в меннонитских селах. Реконструировано экономическое развитие меннонитов, раскрыты его эволюционные изменения, особенности. Рассмотрена культура и быт меннонитской этноконфессиональной общности, реконструированы культурные взаимовлияния этносоциальных групп региона. Выявлены причины успехов населения меннонитских колоний в экономической и культурной сферах. Установлена неоднозначность места меннонитов в развитии юга Украины.

Ключевые слова: меннониты, этноконфессиональная общность, меннонитская колония, меннонитский округ.

SUMMARY

Byelikova M.V. Mennonite colonies of the south of Ukraine (1789 – 1917). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree of History sciences by specialty 07.00.01. – History of Ukraine. Zaporizhzhye National University. Zaporizhzhya, 2005.

The dissertation is special complex research of the development of the Mennonite colonies in the south of Ukraine during 1789 – 1917. The forming of population of the Mennonite districts, administrative management, demo-

graphic processes, development of economy and culture in the Mennonite villages has been brightening in the research.

Mennonite communities were obtained additional benefits and privileges in a consequence of initiative of firm Mennonite group, Mennonite positive image in Western Prussia, and governmental purpose in their kulturtrager role in the region.

The process of creation of a population of Mennonite colonies in the south of Ukraine from the end of XVIII century to 1863 has been examined. It is indicated, that Mennonite legal status was differed by specific character among foreign colonists.

The evolution of demographic behavior of Mennonites was analyzed; its main tendencies are revealed: matrimonial – in increase of conjugal age, reproductive – in decrease of birth rate, vital – in increase of consciousness forward treatment of life and health. The mentality of Mennonites reflected in active migrate behavior as a way of solution of conflicts during the periods of social pressure by government and surrounding population

The Mennonite colonies of the south of Ukraine became one of the greatest areas of Mennonites' settling in Russian empire. The deterioration of mental and physical health of Mennonites during 1789 – 1917 became back-side of saving of religious and ethnic traditions in communities.

The peculiarities of economic development of the Mennonite colonies of the south of Ukraine have been analyzed. Mennonite participation in economic development of the region revealed in agricultural and industrial fields. It is concluded, that Mennonite participation in economic development of the Southern Ukraine has led to increasing of the complex of rational elements in Ukrainian agricultural tradition and enrichment of a spectrum of vegetable garden cultures and breeds of a cattle in the region.

The contribution of the activity of Mennonites into development of the south of Ukraine (Zaporozhye oblast) was defined – implantation of crop rotation, started cultivation of potatoes, breeding of red steppe breed of the cows, undertaking of agricultural mechanical engineering, forestation of steppe, improvement of a landscape.

Mennonite contribution was noticeable in the development of agricultural mechanical engineering and flour industry of the south of Ukraine. The problems of strategic development of enterprises were solved by the owners. The hired workers, including ones from the neighboring population, were engaged in the process of production on the Mennonites' factories of agricultural engineering and mills.

The author came to a conclusion, that economic and cultural success of prosperity Mennonites was a result of the state support, unity of Mennonite communities and their religious and psychological peculiarities, special organization of management of households and firms.

The picture of the world in Mennonites' mentality consisted of male and female, stereotypes "we – our community" and "they – all strangers" and was perceived as given. The family life was considered as a female sphere, in economic, educational, medical spheres men dominated. At the same time there was an emancipation of women in Mennonite communities. The female social status grew up in traditional Mennonite society: the access to secondary education was obtained, the rights in labour activity were broaden. The borrowing of elements of way of life from other ethnic-social groups became a consequence of evolution of Mennonites' social psychology in relationship with neighboring population. Gradually traditional Mennonite community borrowed elements of a life from local population. The men were more open for interaction and exchange; the women were limited by institutional and general socio-cultural factors.

It was formulated a place of Mennonite ethnic-religious group in the development of Southern Ukraine, its structural components were: kulturtrager social role authorized by the state; the higher social status among the peasant population, realization of a special Christian mission.

One-sided statement about Mennonites as about carriers of culture who have not fulfilled kulturtrager mission in the region, the thesis about ambiguity of place Mennonites in economic development of the region was grounded: on the one hand, the success was achieved in agriculture, industry, trade, on the other hand, the spreading of their influence occurred mainly in neighboring villages.

It is examined author's look on Mennonites as on cosmopolitans and it is proved, that the tragedy of Mennonite commonwealth was in the following: their history was not saved in the historical memory of Ukrainian people.

Key words: Mennonites, ethnic-religious group, Mennonite colony, Mennonite district.

Підписано до друку 23.02.2005. Формат 60X84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Ум.друк.арк. 1.0. Наклад 100 прим.
Друкарська дільниця Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького
69002, м. Запоріжжя, вул. Тюленіна, 23.